Самур

№ 3(340) 2020-йисан 18-март

1992-йисан январдилай акъатзава

www.samurpress.net

ЦIийивилер

ГУЬМБЕТАР ЭЦИГДА

Азербайжан Республикадин Президент Илгьам Алиева и йикъара къул чIугур серенжемдив къадайвал, Бакуда Азербайжандин медениятдик зурба пай кутур, вири дуьньядиз сейли операдинни эстрададин маничи, СССР-дин халкьдин артист Муслим Магомаеваз чIехи гуьмбет эцигда. Адан гуьмбет хкажун патал шегьердин вирибуруз аквадай чка хкяда.

Президентди гьакIни Бакуда Азербайжандин тIвар-ван авай меценат ва маарифчи Гьажи Зейналабдин Тагъиеваз гуьмбет хкажун патал серенжем кьабулнава.

Гуьмбетар эцигун патал Бакудин крар кьилиз акъуддай идарадиз ва республикадин медениятдин министерстводиз талукь тапшуругъар ганва. Министррин кабинетди и серенжемрихъ авсиятда герек тир вири месэлаяр гьялда.

АВИАРЕЙСЕР АХЪА ЖЕДА

Алай йисуз Магьачкъала-Баку ва Магьачкъала-Тегьран авиарейсер кардик акатда. Магьачкъаладин аэропортдин кьилин директор Арсен Пирмегьамедова малумат гайивал, и кар патал вири жуьредин гьазурвилер аквазва.

ЦIийи маршрутар Магьачкъаладин аэропортдин дуьньядин уьлквейрихъ галаз гьавадин алакъаяр хуьн патал эцигзавай цIийи терминал кардик кутурдалай кьулухъ ахъа жеда. И терминал гатуз кардик кутада ва Бакудизни Тегьрандиз авиарейсер гьа чIавуз ахъа жеда.

Алай йисуз Магьачкъаладинни Бакудин арада зарб фидай поездрини кIвалахда. ЦIийи маршрутри кьве республикадин арада гьам экономикадин, гьамни медениятдин алакъаяр генани мягькемардай мумкинвал гуда.

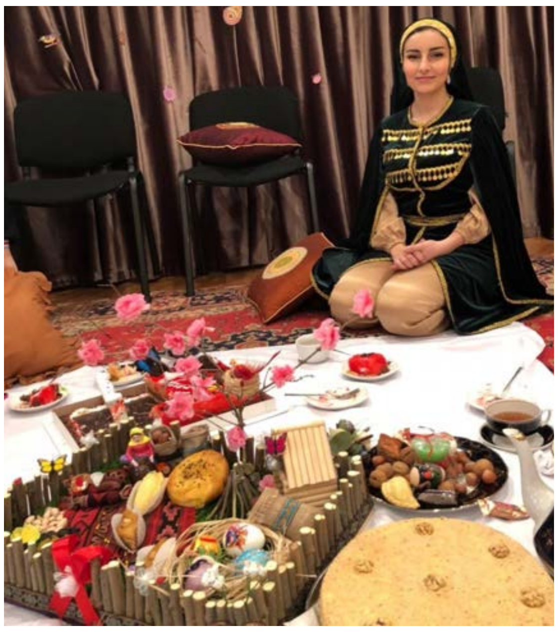

ЯРАН СУВАР АТАНА...

Редактордин гаф

РУЬГЬ НАЧАГЪ ТАХЬУРАЙ!

Играми кIелдайбур! Аквазвайвал, алай вахтунда дуьнья чIехи имтигьандин вилик ква. Коронавирус лугьудай бала 140-далай гзаф уьлквейриз чкIанва. Ада агъзурралди инсанар начагъарзава, садбурун уьмуьрар кьатIнава, муькуьбур адахь галаз женгина ава. Китайда кьил хкажай и вирус гила вири Европадиз, вири дуьньядиз чкIанва. Къе ам пандемиядиз элкъвенва. Им акI лагьай чIал я хьи, галайвал тавуртIа адан нетижаяр заланбур жеда.

Ихьтин шартIара чна вуч авуна кIанзава? Сифте гьар са инсанди дериндай фагьумна кIанда хьи, им гзафни-гзаф залан начагъвал я ва ам квaз такьуна жедач. Жуван хизан, хайибур, мукьва-кьилияр, ярар-дустарни и кардин гьавурда туна вирусдикай хуьдай рекьерихъ гелкъвен чарасуз я.

Иньге заз пандемияди арадиз гъанвай маса гьаларикай ихтилатиз кIанзава. Инсанри тек чпин тандин, кIвалерин ва кIвалахдин чкайрин ваъ, гьакIни руьгьдин михьивал хуьнин важиблувиликай фикирдай вахт алукьнава. Интернетдин тахьайтIани сад-садавай яргъаларнавай, арада атун-хъфин амачир инсанар и вирусди генани къайи авуна сефилрайтIа вучда? И чIехи дуьньядай фадлай чпин гъвечIи дуьньяйриз куьч хьанвай, къванцин паруйрин, ракьун ракIаррин а пата чпин кьилдин къелейра чуьнуьх хьана, виртуал алемра йикъар, варцар, йисар рекье твазвай инсанриз коронавирусди чаравилин, къайивилин, тахайвилин мадни гьихьтин рекьер чирдатIа?

Супермаркетра инсанри каш ацалтнавайбуру хьиз, харайралди недай затIар къачуз акурла рикI тIар жезва. Абурук квай къалабулухдин гьавурда акьун четин я. Ихьтинбуру чпи са шумуд касдин раж къакъудзавайдакай фагьумзавач жал? Чпихъ вирус акатун рикIелай ракьурна сад-садаз хуртIар гуз, продуктрал вегьенвайбуруз, аквар гьаларай, кашакай хьиз са куьникайни кичIезвач. Гьа и карди гзаф инсанрин руьгьдин яванвиликай хабар гузва. Са шумуд вацран игьтият кIватIзавайбуру кьве йикъан ризкьи къачудай пул гвачир кесибрикай, пенсиядал вил алай кьуьзуьбурукай, месел алкIанвай начагъбурукай фикирзавач. Абуру инсанвилин, стхавилин, мукьвавилин, юлдашвилин, къуншивилин гьиссер вири квадарнава жал?

Мягькем кIвачер я фад, я геж татабар хьун мумкин я; дуьз юкь какур жеда; бурма чIарар кьилелай михьиз фида; иер чина биришар гьатда; дерин фикирар зайиф жеда; ингье ракьинин ва вацран ухшарар авай хьтин рикI садрани дегиш жедач, ада нур гуда, гьамиша дуьз рекье аваз жеда.

Шекспир

Заз чиз, и суалриз са жаваб ава. Эхиримжи йисара инсанар гьар са куьнилай гзаф чпин хкунинни тандин къайгъудик ква. Абурун ватандин, халкьдин, мукьва-кьилийрин, ярар-дустарин вилик жавабдарвилин гьиссер къвердавай къуьруь жезва. Сад-садан кIвалериз илифун, сад-садакай хабар кьун, дердер кьезиларун, шадвални гьамар паюн хьтин инсанвилин къени кьилихар квахьзава. Чпихъ ирид архадиз бес жедай къван пулар аваз хайибур гишила къекъвезвайбур тIимил авани? Вичин хайибуруз са верцIи гаф къвани кьимиш тийизвайбур авачни чахъ? Ярар-дустарин хьсан йикъал пехилвалзавайбур, абурун пис йикъал шад тир ксар акуначни чаз?

Ихьтин руьгьдин кесибвилер къвердавай пара жезва. Инсанар акваз-акваз сад-садавай къакъатзава, пулунихь, мал-девлетдихь агъвазва.

Руьгьдин кесибвал къалурдай месалар садни-къвед туш. И коронавирусди абур артухарайтIа вучда? Белки Аллагьди ам инсанри синагъ авун патал ракъурнаватIа? Кьиникьинин вилик кесибни девлетлуди, итимни дишегьли гьа са жуьреда ажуз тирди, инсандин уьмуьр гзафни-гзаф куьруь тирди, ам хьсанвилерихь, къенивилерихь, суваб крарихь ялун патал халкь авунвайди чи рикIел хкизватIа?

Къе чинал маскаяр гьалдун чарасуз я. Сад-садак вирус акат тавун патал вири дуьньяда инсанри икI ийизва. Иньге и маскайри чи инсанвилин гьиссер чуьнуьхар тавурай. Чанда кичI гьатна регьимлувал, инсанпересвал, къенивал хьтин инсанриз хас кьетIенвилер квахь тавурай.

Инсанар четин йикъара чир жеда. Гьим вуж кас ятIа гьа чIавуз винел акъатда. Гьар са чIулав йифелай къулухъ экуь югъ къведай хьиз, гьар са четинвилин къулухъни регьятвал, къулайвал гала. И яцIар, и къалабулухар алатда. Пака гьар са кар гуьнгуьна гьат хьувурла чна сад-садакай регьуь жедайвал тийин.

Белки и карантин инсанар ахгуд хьувун паталди ятIа? Гила чахъ сад-садакай мукьувай хабар кьаз жедай гзаф вахт ава. КIвале кьарай текъвезвай чIавара мукьва-кьилийрикай, хайибурукай хабар кьаз алахьин чун.

MEHMANI OLDUĞUN BİZİM O DAĞLAR

"Samur" qəzetinin redaktoru Sədaqət Kərimovaya məktub

Ey mənim 43 illik dostum!

Birdən fikirləşdim ki, sənə bir məktub yazım. Bu məktubda 1977-ci ildən 1993-cü ilə qədər Kəlbəcərin gözəlliklərindən, bizim o gözəl diyarda görüşdüyün saf insanlardan, yazdığın yazıların bəzisini yada salım.

1977-ci ildə "Sovet kəndi" qəzetinin əməkdaşı kimi Kəlbəcər rayonuna ezamiyyətə gəlmişdin. Mən də keçmiş rayon partiya komitəsinin katibi işləyirdim. Odur ki, bilavasitə bizim əlaqəmiz belə yarandı.

Kəlbəcərlə bağlı yazdığın yüzlərlə yazıların bir neçəsini yadına salıb səni kəlbəcərli günlərə qaytarmaq istəyirəm: Bir dəfə yenə Kəlbəcərə gəlmişdin. Aşıq Şəmşirin yanına getmək, onunla görüşmək istədiyini mənə bildirdin. Biz Ağdaban kəndinə yola düşdük.

Mərkəzi yoldan ayrılıb Ağdaban kəndinə qalxmaq istərkən leysan başladı. Ağdaban çayı güclü sellə axır, çayın o biri sahilinə keçməyə, kəndə qalxmağa imkan vermirdi. Getdiyimiz "UAZ" maşını selin içində qaldı, dağ çayı ətrafdakı daşları, ağacları kökündən qoparıb maşına çırpırdı. Bizim xilas olmağa gümanımız yox idi.

Elə bu vaxt Aşıq Şəmşirin oğlu, Kəlbəcər rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri işləyən Qənbər Qurbanov bizim Ağdabana yollandığımızı eşidib arxamızca gəldi. Əgər o gəlməsəydi, biz ya həlak olar, ya da güclü xəsarət alardıq. Sonradan bu görüş Aşıq Şəmşirlə bağlı gözəl yazıya çevrildi.

Sənin Kəlbəcərlə bağlı yazdığın yazılardan çoxunu xatırlayıram. Əlli il birgə yaşamış Qılınclı kənd sakinləri Çərkəzlə Zəhranın, Mahmudla Günəşin, Vəli ilə Sonanın həyatından elə gözəl məqamları qeyd etmişdin ki! 80-100 yaşlı Keçiliqaya kənd sakinləri olan altı bacı-qardaşla bağlı maraqlı yazı yazmışdın. Oruclu kəndində siqaret çəkilmədiyi haqqında qeydlərin böyük maraq doğurmuşdu. Aşıq Ələsgərin toyunu etdiyi Almalıq kənd sakini Güləndam nənənin, Ceyran bulağındakı Sarı yerdə görüşdüyün çobanların həyatından və s. yazdığın yazıları indi də xatırlayıram.

Bir dəfə Qılınclı kənd orta məktəbinə getmişdik. Foyedə bir foto-stend sənin nəzərini cəlb etdi. Stenddə vaxtilə məktəbin məzunları olan respublikada və onun hüdudlarından kənarda müxtəlif rəhbər vəzifələrdə işləyənlərin şəkilləri asılmışdı. Orada mənim də şəklim var idi. Həmin görüşlə bağlı "Quşlar yuvalarına qayıdacaq" adlı gözəl bir oçerk yazmışdın.

Heç yadımdan çıxmaz, Kəlbəcər işğal olunmuşdu. Sən həyat yoldaşınla birlikdə bir maşının içi dolu bağlama və xüsusilə öz kitablarını kəlbəcərlilərə sovqat gətirmişdin. Sən belə sadiq dostsan.

2017-ci ildə gəldin ki, bu il dostluğumuzun 40 ilidir.

Mən səni hər dəfə görəndə elə bilirəm birlikdə Göyçə gölünə, Sarı yerə, Ceyran bulağına, Tatalılar çayına, Ala göllərə, Ayğır bulağına gedəcəyik.

Sənə yalvarıram, məni bu hisslərdən məhrum etmə.

Bir dəfə telefonla danışanda mənə dedin ki, gələcəyəm. Aradan üç il keçdi, sən gəlmədin.

Bilirsən, mən nə şair, nə də jurnalistəm. Lakin hərdən hisslərimi yan-yana düzüb şeir halına salıram. Sənin vədini yadına salmaq üçün belə bir şeir yazdım:

Üç ildir gözümü yolda qoyanım,
Nədəndir gəlməyir sorağın sənin?
Ey gözümün nuru, ürəyim, canım,
Olmazdı vədinə xilafın sənin.

Yurdsuza söz verdin, qoydun intizar,
Bilmədinmi, gözü yolda qalan var?
Bil ki, olaram canımdan bezar,
Gəlməyin qalarsa uzağa sənin.

Gəlir xəyalıma o keçən anlar,
Könlüm o günləri daim soraqlar.
Mehmanı olduğun bizim o dağlar,
Olaydı bir daha oylağın sənin.

Səndən xahişim var: Kəlbəcərlə bağlı xatirələrin əsasında bədii bir əsər yazasan. Mən də deyəm: "Sakitləş ey qəlbim, Kəlbəcəri unutmayan belə dağ qızı – sadiq dostun var".

Səni daim sevən
Yurdsuz Səyyarə RƏSULOVA

VADİR ƏFƏNDİ

"Dünyəvi həyat əkin kimidir: onun məhsulu o dünyada yeyilir. Buna görə də bu dünyada yaxşılıq edin ki, o dünyada yaxşılıq biçəsiniz. Hər bir yaxşı əməl ehsandır. Səxavətli insan Allaha, xalqa, behiştə yaxın və cəhənnəmdən uzaqdır. Paxıl və xəbis insan isə Allahdan, xalqdan, behiştdən uzaq, cəhənnəmə yaxındır. Allah öz bəndələrini sevir və insanlara yaxşılıq edən hər kəs Allah yanında əzizdir." Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.s.)

Hər dəfə müqəddəs kitabdan müdrik kəlamları oxuyanda gözlərim önünə yaxşı və pis əməl sahibləri gəlir. Həmin kəlamları da tanıdığım o cür əməl sahiblərinə şamil edirəm. Bu zaman yaxşı əməl sahibləri daha çox yada düşür.

Vadir əfəndini Qusar rayonunda tanımayan az adam tapılar. Məlumdur ki, "əfəndi" hörmət əlaməti olaraq işlənən, oxumuş adamların, ruhanilərin adlarına qoşulan sözdür. Ona "Vadir əfəndi" həm də alicənablığına, xeyirxahlığına və mənəvi zənginliyinə görə deyirlər. Vadir əfəndi 1959-cu ildə Qusar rayonunun Piral kəndində Maqsuddinin ocağında dünyaya göz açmışdır. Orta məktəbi bitirdikdən sonra 1977-ci ildə Bakı Politexnik Texnikumunun hidromeliorasiya fakültəsinə qəbul olmuş Vadir Mustafayev təhsili aldıqdan sonra doğma kəndinə qayıtmış və "Frunze" adına sovxozda hidrotexnik işləmişdir. Uşaq yaşlarından islam dininə vurğun olan Vadir evdə namaz qılan anasının dediyi kəlmələri ürəyində təkrarlayar, "kaş mən də Quranı oxuya biləydim,"– deyə düşünərdi.

"Allah istəməsə, siz istəyə bilməzsiniz. Həqiqətən, Allah biləndir, hökm və hikmət sahibidir!" (İnsan surəsi, 30). Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra insanlara dini etiqad azadlığı verildi. Onların dinə qayıdışına şərait yaradıldı. 1992-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin Azərbaycandakı səfirliyinin dini işlər müşavirliyinin xətti ilə Türkiyədən ölkəmizə gələn ilahiyyat müəllimlərindən biri – İbrahim Duman əfəndi Qusar rayonunun Hil kənd məscidində "Quran" kursu açdı. Vadir də bu kursa yazıldı. Məşğələlərə mütəmadi gələrək İbrahim əfəndinin rəhbərliyi altında müqəddəs Quranı öyrənməyə başladı. 1997-ci ildə Piral kəndində dini icma yaratdı. Hazırda o, Piralda və qonşu kəndlərdə xeyr-şər məclislərinə ən çox dəvət olunan din adamlarından biridir.

2011-ci ildə Vadir əfəndi Quba şəhərindəki Ərdəbil məscidində dini biliklər üzrə imtahan verərək dini imam vəsiqəsi alır. 2014-ci ildə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi nəzdində fəaliyyət göstərən təkmilləşdirmə kursunu bitirmişdir. Ona buranın sertifikatı və Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi tərəfindən hazırlanmış vahid geyim forması verilmişdir.

Həmin kurslara cəlb olunmuş ölkəmizin müxtəlif bölgələrini təmsil edən axund və imamlar bir ay dünyəvi və dini bilik səviyyələrini artıran mühazirələr dinləmiş, müasir informasiya texnologiyaları ilə işləmək vərdişlərini dərinləşdirmişlər.

Vadir əfəndi xeyr-şər məclislərində israfçılığın qarşısının alınması üçün dəyərli məsləhətləri ilə çıxış edir. Onun səyi və kənd ağsaqqallarının iştirakı ilə belə məclislərdə islami dəyərlər çərçivəsində bir sıra dəyişikliklər edilmişdir. Vadir əfəndi qəbiristanlıqlarda məzar daşlarının bir-birindən fərqlənməsini düzgün hesab etmir, insanlara sağlığında qiymət verilməli olduğunu deyir.

Yaşadığı kənddə məscid olmadığına görə cümə namazı üçün hər həftə Qusardakı Mustafa Kazdal məscidinə üz tutan Vadir əfəndi burada din adamlarının ən sevimli qonağı hesab olunur. Ömrünün müdriklik çağını yaşayan Vadir əfəndi ağsaqqal kimi elimizin xeyir-şər məclislərinin önündə gedir, tarixən təşəkkül tapmış adət-ənənələrimizi yaşatmaqla, bu məclisləri islami dəyərlərə uyğun şəkildə yola verməyi bacarır.

İnsani və dini dəyərlərin təbliğçisi Vadir əfəndiyə, can sağlığı, çətin və şərəfli fəaliyyətində uğurlar arzulayırıq.

Ramil NİFTƏLİYEV,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Uzun illər Qusar rayonunun Hil kəndində müəllim işləmiş, indi təqaüddə olan Abusalat Bəyov "Samur" qəzetinin daimi oxucusudur.

QUSAR NAHİYƏSİ 1915-1919-CU İLLƏRDƏ

1915-ci ildə yoxsul kəndlilərin vəziyyətinin çıxılmaz olması onları vergiləri verməməyə və mükəlləfiyyətləri yerinə yetirməməyə məcbur etdi. İlk olaraq Dəvəçi nahiyəsinin Əmirxanlı kənd cəmiyyətinin Eynibulaq kəndinin əhalisi,bunun ardınca Qusar nahiyəsinin Xuray kənd cəmiyyətinin Suvacal, Xuray və Yuxarı Ləgər kəndlərinin əhalisi həm pay torpaqlarının pulunu ödəməkdən, həm də vergi verməkdən boyun qaşırdılar. Onlar hökümət orqanlarını xəzinə torpaqlarını tutmaqla hədələdilər.

Nahiyədə torpaq uğrunda mübarizə getdikcə gücləndi. İlk olaraq Hil kəndinin əhalisi xəzinə torpaqlarını tutaraq, hökümət orqanlarına müqavimət göstərdi.

Azərbaycan SSR MDTA,
fond 44, siyahı 4, iş 398, vərəq 4;
fond 1, iş 1136, vərəq 2-3

***

1917-ci ilin aprelində Quba qəzasında kəndli çıxışları gücləndi. Məhsul qıtlığı, yoxsulluq, səfalət, bahalıq, həyat tərzinin ağırlığı kəndliləri mübarizə aparmağa məcbur etmişdi. Kartoçka ilə əhalinin hər nəfərinə 400 qram çörək verilirdi. Dağlıq ərazidə yaşayan kəndlilər bundan məhrum idi. Quba Qəza Ərzaq Komitəsi özünün Dəvəçi, Qusar və Rustov şöbələrini yaratsa da, əhalinin vəziyyəti daha da pisləşirdi.

...Qusar nahiyəsinin Əniğ, Zindanmuruq, Cağar kəndliləri dönə-dönə ərizə və şikayətlər verir, azğınlıq edən hökümət orqanlarını hədələyirdilər... Quberniya ərzaq komitəsi Qusarda çörəkdən ötrü baş verən iğtişaşın qarşısını almaq və orada vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün tədbir görülməsini Quba Qəza Ərzaq Komitəsinə tapşırdı.

"Kaspi" qəzeti, N82,
14 aprel 1917-ci il

***

Denikinin "Böyük, vahid və bölünməz Rusiya uğrunda" şüarını təkrar edən general Erdeli 1919-cu ilin iyunun 3-də "könüllü ordu"ya məxsus sərhəddin Zaqatala-Qızılburun xətti üzrə olacağını bildirməklə, əhali "könüllü ordu"ya itaət etmədiyi təqdirdə onun Azərbaycana hücum edəcəyini bəyan etdi.

Erdelinin bəyanatından sonra Denikin Azərbaycanda hakimiyyətə yiyələnmək, öz mövqeyini möhkəmləndirməkdən ötrü Quba qəzasının ona verilməsini Azərbaycan Demokratik hökümətindən tələb etdi və onu hədələməyə başladı.

Denikinin təhlükəsinə qarşı mübarizənin ön cərgəsində duran Qusar nahiyəsinin əhalisi idi. Denikin Quba qəzasının Dağıstanla həmsərhəd rayonlarında və xüsusilə Qusar nahiyəsində polis nəzarətini gücləndirmək üçün qəza rəisinin sərəncamına 40 milyon manat pul buraxdı. Lakin mübarizənin qarşısı alınmaz idi

Azərbaycan SSR OİMDA, fond 1046,
siyahı 2, iş 38, vərəq 50

ЧИ ХУЬРЕРИН ТIВАРАР

(Эвел газетдин 2019-йисан 22-ноябрдин, 25-декабрдин, 2020-йисан 30-январдин ва 28-февралдин нумрайра)

Икьван гагьди чи алимри кваз такьур «тала» компонентдикай кьилди лагьана кIанзава. «Къазма» ва «ятах» гафар хьиз, и гафни чи чIалаз туьрк чIалай атанва. «Тала» лезгийри мублагь дуьзенлух чкадиз лугьуда. Чахъ «къуьлуьн талаяр», «тамун талаяр», «векьин талаяр» хьтин ибараяр ава. Къуьлуьн талаяр къуьл цанвай ахъа чкайриз лугьуда. Тамун талаяр тарар атIана, тама арадал гъанвай ахъа чкаяр я. Векьин талайрал дагьлара, тамара, дуьзенлухра дуьшуьш жеда. Са гафуналди, «тала» чи меце фадлай гьатнавай ва гегьеншдиз менфят кьачузвай гафарикай я.

Куьре пата «тала» гафуникай арадал атанвай ихьтин микротопонимар ава: АмпIаш тала, ЧIехи тала, ГъвечIи тала, Талаяр, НацIан тала, Тама авай тала, Ширен тала, Суван тала, Михер тала ва мсб. Къуба патани «тала» компонент квай гзаф микротопонимар дуьшуьш жезва: Яргъи тала, Вурвар тала, Хьилерин тала, ЧIанахъ тала, Ясаб талаяр, Агъа тала, Вини тала, Рукван тала, Рушар тала ва мсб.

Лезгияр ва аварар яшамиш жезвай Къебеле, Огъуз, Шеки, Къах, Закъатала, Белокан районра «тала» компонент квай 300 топоним ашкара авуна. **(Килиг: История топонимических ис-следований. Баку, 1992, ч. 21).** Алимри гьакIни и районра 40 кьван «квахьнавай» хуьрерин тIварар винел акъуднава. И хуьрерикай са кьадарбур лезги хуьрер я.

Тарихдин чешмейрай аквазвайвал, XVIII асирдал къведалди Къебеледа Суван Тала, КIамун Тала, Кьве Тала, Талаяр, Талапад, Сал Тала хьтин лезги хуьрер авай. 1732-йисуз Надир шагьдин къушунри Ширвандин лезгийрал вегьейла и хуьрер чукIурнай. ЧкIай хуьрерин агьалийрин са паяр Къахдиз куьч хьанай. Ина абуру Яргъи Тала, Хуьр Тала, ЧIехи Тала хуьрерин бине кутунай. Исятда Къах районда маса халкьар яшамиш жезвай Багьтала, Узунтала, Хелефтала, Къаратала хьтин хуьрер ава.

Огъуз районда «квахьнавай» 19 хуьруьн тIварар винел акъуднава. Инин 358 топонимдин арада «тала» компонентдикай туькIуьрнавайбурни гзаф ава. Огъуздин Суван Тала тIвар алай лезги хуьр вириниз сейли тир.

XIX асирда Москвада чап хьайи «Шекинские лезгины» ктабда ва бязи маса чешмейра къалурнавайвал, Шекида лезгийрин кьадар генани гзаф тир. Гьеле XVIII виш йисан юкьвара ина Андугъ Тала, Пуд Тала, ХьинцI Тала, КъуруцI Тала хьтин хуьрер авай.

Вичин топонимикадин фондин спектрар авар, лезги, цIахур ва гуржи тIварарикай туькIуьр хьанвай Закъатала районда лезгийрин Агъабур, Кьиркьилар, Вини Тала, Лекь Тала хьтин кьадим хуьрер хьанай. Санлай тарихдин чешмейра къалурнавайвал, XVIII виш йисал къведалди ина 20-дав агакьна лезги хуьрер авай. Гьавиляй урусрин фельдмаршал Паскевича ва маса генералри чпин малуматра ва рапортра Закъатала-Балакен зонадин тIвар Лезги-Жар вилаят хьиз къалурнай. **(Килиг: *Журнал фельдмаршала Паскевича. В фонде канцелярии фельдмаршала Паскевича. Ф. 14013*).**

Гуьгъуьнлай бязи вакъиаяр себеб яз са кьадар лезги хуьрер чкIанай ва я куьчарнай. Анжах 1953-йисуз Закъаталадай 8 лезги хуьр Дагъустандиз куьчарнай. ГьакI ятIани бязи хуьрерал лезги тIварар къедалди алама: Силибан, Кьепелуба, Мешлеш ва мсб. Исятда Закъатала районлин «тала» компонентди арадал гъанвай, маса халкьар яшамиш жезвай агъадихъ галай хуьрер мисал яз къалуриз жеда: Ашагъы Тала, Юхары Тала, Узунтала, Ойтала.

Лезги хуьрер гилан Белокан районлин чилерални хьанай. Алимри кхьизвайвал, и районлин топонимикадин фон авар, лезги ва гуржи чIаларикай туькIуьр хьанва. **(Килиг: Юзбашев Р.М., Нуриев Э.Б. О некоторых достижениях регионального исследования топонимии Азербайджанской Республики. В кн.: История топонимических исследований. Баку, 1992, ч. 15-22).** Белокандин чилерал хьайи лезги хуьрерик Салбанхуьр, Кьасумтала, КIуртала, ЧIехи Тала, Суртала, ЧIэкIартала хьтин хуьрер акатзава. ИхуьрергьикIарадайакьатнатIа лугьуз жедач. Гьелелиг чи гьиле талукь тарихдин делилар гьатнавач. Амма алай вахтунда Белоканда «тала» компонентди арадал гъанвай ихьтин хуьрер ава: Уькуьзовтала, Ититала, Пуьштетала, Кьамиштала, Куртала, Талалар, Халатала, Буьйуьктала, Жинжартала, Эйритала, Гуьйемтала, Муркьуэтала,

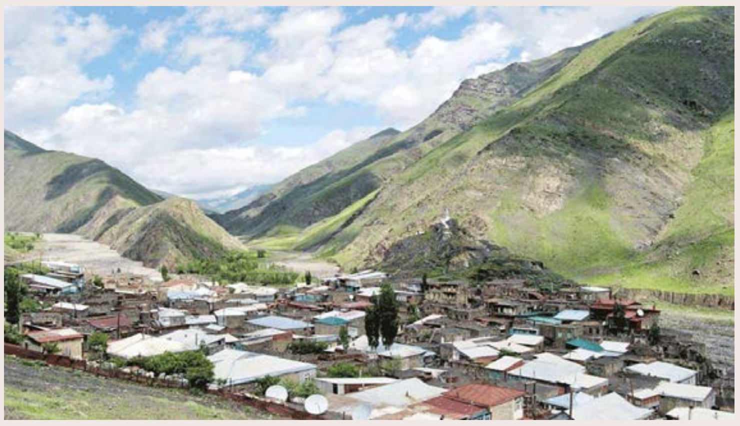

Чедеровтала.

Алай вахтунда Хачмаз районлани «тала» компонент квай хуьруьн тIвар дуьшуьш жезва. Месела: Чинартала. Дегь чIавара Муьшкуьрдин чилерал ихьтин тIвар алай кьве хуьр хьанай: Сад лагьай Чинартала, Кьвед лагьай Чинартала. 1977-йисуз археологри и хуьрерин амукьаяр винел акъудна. Чи бубайри абурун бине гилан Худат-Хачмаз шегьредин кьерехда, Шулларлиз мукьва чкада кутунай.

Сад лагьай Чинарталади кьве кIунтIунин чил ва кьваларив гвай чилер кьунвай. Чиливай 14 метр кьван хкаж хьанвай са кIунтIунин чин 2200 квадратметр я. Кьвед лагьай кIунт 200 метр кьван яргъа ава. Адан кьакьанвал 15 метр я. И кIунтIунал чIехи кIеле эцигнавай ва анай чинебан рехъ чIугунвай. А рекьин гел къедалди амазма.

Сад лагьай Чинарталадай жагъанвай хьенчIин кьапари сифте яз ина хуьр чи эрадал къведалди III агъзур йисан эвелра кутунвайди субутзава. Тарихдин чешмейра кхьенвайвал, и хуьр агъзур йис алатайла чапхунчийри чукIурнай. 500 йис кьван вахтунда ина касни яшамиш хьанач. Гуьгъуьнлай чкадин агьалийри гьа кIунтIарал цIийи хуьр кутуна. И хуьрни са шумуд виш йис алатайла чапхунчийри чиливди сад авуна. Алупан гьукумат арадиз атай чIавуз лезгийри ина пуд лагьай гьилера хуьр кутуна. ИкI тирди археологиядин материалрини субутзава. Пуд лагьай хуьр VIII виш йисан сифте кьилера араб чапхунчийри чукIурна.

Кьвед лагьай Чинарталадин амукьаяр гилан хуьруьвай 0,5 километр кьван яргъа тир кIунтIунай жагъанва. Ингье археологри икьван гагьди адакай атIай гаф лагьанвач.

КцIар районда «тала» компонент квай Гьачатала тIвар алай хуьр дуьшуьш жезва. Ина Агъа Манкъулидхуьруьз Манкъулидхуьруьн Талани лугьуда. XIX виш йисан юкьваралди КцIарин чилерал Манкъулидхуьруьн Тала хуьрни хьанай. 1837-йисан Къубадин гьулгъуладин вахтунда урус генералри и хуьр чукIурнай.

Куьрелди «кIуш» компонентди арадал гъанвай топонимрикайни лагьана кIанзава. Бязи алимар кефер-рагъакIидай Азербайжанда, яни винидихь тIварар кьур 6 районлин чилерал дуьшуьш жезвай «КIуш» топонимриз илимдал бинелу тахьана баянар гуз алахьзава. Гуя и топоним кьипчахрихь галаз санал Азербайжандиз атай, «Къушчу» тIвар алай кьадим туьрк тайифадихь галаз алакьалу я кьван. Сад лагьайди, чешмейра урус чIалалди «куш» хьиз кхьизвай «кIуш» гафунинни «къушчу» гафунин этимология сад туш. Кьвед лагьайди, «кIуш» компонентди арадал гъанвай топонимар Азербайжандин кефер пата ва Кьибле Дагъустандани дуьшуьш жезва. Месела: КIуша кIам, КIуша тIул, КIуша пел, КIуша легьв ва мсб.

Архивдин материалрай гьеле XIX асирда Къуба уездда КIушхуьр авайди малум жезва. Къубада КIуша кIам, КIуша кIунтI хьтин микротопонимар исятдани ама. Кьиблепатан Дагъустанда ДаркIуш, ДаркIуш Къазмаяр тIварар алай хуьрер ава. Профессор Р.И.Гьайдарован фикирдалди, ДаркIуш терминди сифтегьан вариантда чка ваъ, и хуьруьн бине кутур инсандин тIвар къалурзавай. **(Килиг: Р.И.Гайдаров. Введение в лезгинскую ономастику. Махачкала, 1996, ч. 43).** Алимдин и фикирдихь галаз чунни шерик я. КIуш халисан лезги идоним я ва КIушхуьр тIварни адан бине кутур КIушахь галаз алакьалу тирди фагьумна кIанзава. И фикир субутдай мад са делил: КцIар районлин ГадацIийихуьре КIушатIар тIвар алай тухум ава.

Бязи алимри бегьемдиз кьил акъудиз тахьана чIурукIа баянар гузвай мад са гаф – «кьутал». И гафунин куьмекдалди са шумуд лезги хуьруьн тIварар арадиз атанай: Кьутал, Кьуталар, ЧIехи Кьутал, Кьуталхуьр, Кьеруж Кьутал. «Кьутал» лезги чIала дагьдин дуьзенлух чкадиз лугьуда. Ингье Э.К.Мегьралиева вичин «Географические термины в топонимах Азербайджана» макьалада и гафуниз ихьтин баян гуза: «Азербайжан чIалалди «кут» гафуни «тупой», «хци тушир» хьтин мана гузва, «ал» – талукьвал къалурзавай суффикс я». **(Килиг: История топонимических ис-следований. Баку, 1992, ч. 81).** И автор чIалан пешекар туширди гьасятда чир жезва, тахьайтIа ада асул лезги гафуниз кьве чкадал пайна акатайвал баян гудачир. Азербайжан чIала «кут» ваъ «куьт» гаф ава ва анжах гьа гафуни «хци тушир» хьтин мана гузва. Кьвед лагьайди, икьван гагьди чIалан алимрикай са касдини «ал» азербайжан чIала талукьвал къалурдай суффикс я лагьанвач. Хуьрерин тIварариз дуьзгуьн баянар гун патал абурун тарихар, чкадин чIалар дериндай чир хьана кIанзава.

Муьзеффер МЕЛИКМАМЕДОВ

КВЕЗ ЧИДАНИ?

ТIВАР КВАХЬНАВАЙ ШЕГЬЕР

Тарихдин чешмейра Ахцегь шегьер арадиз атунихь авсиятда жуьреба-жуьре делилар ава. Ихьтин чешмейрикай сад X виш йисан эвел кьилера кхьенвай «Ахтынаме» я. И эсердин кьве сиягь малум я: А ва Б. Сад лагьайди А.Бакихановаз, кьвед лагьайди А.Ф.Десимоназ талукь сиягьар я.

«Ахтынамедин» А.Бакиханова гьилик авунвай вариантда Ахцегь шегьер арадал атуникай агъадихъ галайвал баян гузва. I Хосров Ануширеван шагь тир вахтунда ада лезгийрин чилер чапхунин кьарардиз кьачуна. 531-579-йисара Иран идара авур и гьакимди вич тахтунал атай цIуд лагьай йисуз сасанийрин несилдай тир Эмир Шагьбани 60 фарс хизан ва 300 сипагьи (аскер) галаз Ахцегьиз ракъурна. Эмирди и чилер кьурдалай кьулухь гила КIелез хев лугьузвай дагьдин синел кIеле эцигна. Ада ина шегьер кутуна ва 576-йисалди адаз чIехивал авуна. Адалай кьулухь Ахцегьин гьаким Шагьбанидин хва Шагь Асан хьана ва и касди шегьердиз вичин бубадин тIвар гана.

Хазарри Ширван кьурла чи чилерални вегьена. Хакьандин эмирдалди сердер Самсама са шумуд лезги хуьр кьуна ва гилан Миграгь алай чкадал бине кутуна. Ада Ахцегьар ва маса чилерни кьуна кIанзавай. Самсамаз куьмек гун патал хакьанди Самур вацIун чапла пата шегьер эцигиз туна ва аниз Тарса тIвар гана. Самсаман везирвиле эмир Кага тайинарна.

А чIавуз Шагьбани (Ахцегь) шегьердиз Дервишайиди регьбервал гузвай. Ам шагь Къубадан мукьвади тир. Самсама Шагьбани шегьер кьун паталди пудра иниз басрух гана. Сад лагьай гьилера ада шегьер са вацра, кьвед лагьай гьилера ругуд вацра, пуд лагьай гьилера 7 йисуз элкъуьрна цIарцIе туна. И чIавуз шегьер хьвадай цив таъминарун патал чкадин агьалийри чилин кIаникай пуд рехъ акъудна – сад Самур вацI галайнихь, кьвед Ахцегь вацI галайнихь.

Самсамахь галаз дяведа уфтанвал таъминарун паталди Дервишайиди 3 агъзур ашрафи (къизил пул) гана Тарсадин эмирар гьилиз кьачуна. Ахпа адаз лезги хуьрерикай, гьакIни Рутулин ва Жинихин агьалийривай куьмек кIан хьана. 7 вацра давам хьайи дяведа Дервишайи гьалиб атана. ГьакI ятIани и вакьиадилай алатай 15 йисан кьене Самсама шегьердиз мукьва вири хуьрер чапхунна. Эхирни Дервишайиди ам эмир Кагадив рекьиз туна.

Идалай кьулухь Дервишайи эмир Кагани галаз Дербентдиз арабрин сердер Абу Муслиман кьилив атана. Сердерди абур хушдиз кьабулна ва вичин вах Дервишайидиз гьуьлуьз гана. Идалай кьулухь Шагьбани шегьердин тIвар Ухти («вахан» лагьай чIал я) хьана кьван. Гуьгъуьнлай и тIварцIи «Ахти» хьтин форма кьачуна.

Гьа инал лугьун хьи, чкадин агьалийри Ахцагьар лугьузвай шегьердин тарих гзаф кьадимди я ва ам VI виш йисан сифте кьилера ваь, адалай са шумуд виш йис вилик кутунвайди я. Фарсар иниз атайла КIелез хевен ценерив гвай шегьердин кьадим магьле амазмай. Им тIвар квахьнавай шегьердин гел тир. Риваятрай малум жезвайвал, а шегьердал ТIури тIвар алай.

Идалай гьейри, фарсар атайла гилан Ахцегь шегьердин кефер пата, кьве километр кьван аралуда Швегьер хуьр авай. Адан амукьаяр гилалди ама. Ам чи эрадал къведалди кутунвай хуьр тир. Ахцегьвийри Самур вацIуз исятдани Швегьер вацI лугьузва.

Гуьлхар ГЬУЛИЕВА

ДИДЕД ЧIАЛ ВАТАН Я

Дуьньядин лезгияр агудзавай, чун халкь хьиз сад ийизвай кьилин шартI чIал я. Халкьдикай халкь, миллетдикай миллет ийизвайди адан дидед чIал я. **Чун хьтин чпихъ кьилди гьукумат авачир халкьар патал лагьайтIа, дидед чIал ватан я.** Чун халкь яз амукьун ва амукь тавун сифте нубатда чIалалай аслу я. Гьавиляй гьар са лезгидиз хьсандиз чир хьана кIанзава хьи, чIал арадай акъатайтIа, чун са халкь хьиз тарихда амукьдач.

Чи виридан хиве чIалан вилик жавабдарвал ава. Вуч я и жавабдарвал? Сад лагьайди, гьина яшамиш хьунилай аслу тушиз дидед чIал рикIелай алуд тавун, лезгидалди хьсандиз рахаз, кхьиз чирун. Чавай и жавабдарвал кьилиз акъудиз жезвани?

1929-йисуз урусрин чIехи алим А.Н.Генкоди лагьанай: «Кьвалал гьикьван маса чIаларал луькIуьндайбур хьайитIани, лезги лезгидихъ галаз анжах вичин чIалалди рахада. Абуру чпин чIалаз икрамда.» Алай вахтундани икI яни? Чавай гьикьванбурувай дидед чIалал фасагьатдиз рахаз жезва? Гьайиф хьи, тIимилбурувай. Урус ва азербайжан гафар галачиз рахаз алакьдайбур чахъ кьвердавай тIимил жезва. Им тIимилди хьиз хьана садбуру кье «дь» лугьудай гьарф арадиз гъанва. Са бязи жегьилрини аялри «диде» гаф «дьидье», «девир» «дьевир» хьиз лугьузва. Чна ихьтин татугайвилерин вилик пад вахтунда кьуна кIанда.

Захъ са чирхчир ава, лезгидалди рахадайла кIалхандин сесер акъудиз регъуьда адаз. «КIарас» «карас» хьиз, «чIулав» «чулав» хьиз лугьуда. Лабиал сесер лагьайтIа, ада кваз кьадач. Им чIалак рехне кутун, адан кьетIенвилер негь авун я. Лезги чIал иер ва фасагьатлу ийизвай кIалхандин ва лабиал сесер негь ийиз женни? Чи гьар са гаф талукь кIалубда аваз, дигай сесерикай туькIуьрнавайвиляй абур дегишардай, масакIа лугьудай ва кхьидай ихтияр садазни авач. Месела, «савкьват» гаф «савкьат», «чуьхвер» гаф «чуьхер» хьиз кхьин гъалатI я. Гафар акатайвал кхьин чIал кьасухдай чIурун я. И кардиз рехь гана кIанзавач.

Ингье рикI ахъайдай крарни авачиз туш. Абурукай сад ам я хьи, **Интернетдин чирра лезги кхьинар кьвердавай гзаф дуьшуьш жезва. Икьван гагьди лезгидалди кхьин тавурбуруни алахьна чпиз кIел-кхьин чирзава. Гьа инал чи бубайрин мисал рикIел хквезва: «Эгъуьрдивай чил жеда, рахардивай чIал». Лезгидалди кхьинар себеб яз кье дуьньядин лезгияр сад-садав агатзава.** Абур агудзавай шартIарикай сад ам я хьи, гзафбуру эдебият чIалалди кхьизва. Садбуру грамматикадин кьайдаяр кваз такьуна акатайвал кхьини бязи инсанрик кьалабулух кутун себебсуз туш. Им жуван дидед чIалан кьанунар кваз такьун я. Чалай кьецепатан чIаларал кхьиз алакьзава, жуван чIалал атайла вучиз кьуьруь хьана кIанзава? Шак алачиз, нугьатар халкьдин девлет я, гьар инсандиз вичин нугьат багьаз кьуна адалди дамахдай ихтияр авайди я. Ингье **гьар са халкьдин чIал хьиз, адан грамматикани сад хьунухь чарасуз я, нугьатдин гафаралди кхьидай ихтияр чаз авач.**

Гьар са гьукумат кьанунри идара ийизвайвал, чIални адан грамматикади идара ийида. Грамматика – чIалан кьанун я. Ингье вахт атайла и кьанундани дегишвилер тухун герек кьвезва. Вучиз лагьайтIа чIалаз акьваз тавуна дегиш хьун хас я. ЧIалан кьурулушда кьвердавай цIийи элементар, кIетIенвилер арадиз кьвезва. Кьенин йикьан эдебият чIал виш йис виликан чIалав гекьигайтIа, адахъ гзаф дегишвилер авайди аквада. Чи лезги чIал вилик фенва, адахъ вичин илим хьанва – лезги чIалан илим. Гьа и карди лагьайтIа, чIалан вилик чи жавабдарвал генани артухарзава.

ЧIАЛ ХУЬНИН ЖЕНГИНА

ЧIал хуьн ва вилик тухун патал женгчияр герек я. XX асирда чи зурба камалэгьлияр тир Къазанфер бег Мамрачвиди, Абужафер Мамедова, Алискендер Алкьвадарвиди, Гьажибег Гьажибегова, Мегьамед Гьажиева хайи халкьдизни дидед чIалаз гьакъисагъвилелди къуллугъ авуналди чи ватанэгьлийрин рикIера чпин гуьмбет хкажна. Абурун рехь Унейзат Мейлановади, Букар Талибова, Ражидин Гьайдарова, Агьмедулагь Гуьлмегьамедова давамарна. Алай вахтунда Гьамидуллагь Мегьамедов, Фаида Гьаниева, Нариман Абдулмуталибов, Фейзудин Нагьиев хьтин алимрин ахтармишунарни руьгь кутадайбур я. И сиягьдиз мадни тIварар алава хьийиз жеда. Чи са бязи кьелемэгьлийрини чIал хьсанарун патал кьиле тухузвай крари рикI шадарзава. Эхиримжи йисара абуру вишералди цIийи гафар арадиз гъана.

Гьайиф кьведай кар ам я хьи, **чахъ лезги чIал вилик тухудай алахъунар аватIани, кьилди концепция авач, и**

рекьяй кьилди алимрин кIватIал арадиз гъун, гьукуматдин патай адаз кьайгъударвал кьалурун чарасуз я. Ихьтин кьулайвилер хьайитIа, чи кхьинрин чIалахъ гафарганрихъ галаз алакьалу тир гзаф месэлаярни гуьнгуьна гьатда.

XXI виш йисан кIелдайбурун фагьумарни тIалабунар тафаватлубур я. Маса чIалара кьиле физвай вакъиаяр вилив хуьзвай лезгийриз дидед чIал фасагьатдаказ, михьиз, цIалцIамдиз акваз кIан хьун тIебии кар я. **Кхьинрин чIал халкьдин рахунрин чIалан гьисабдай девлетлу авун чарасуз я. Ингье кье вишералди лезги гафар паспорт авачир инсанар хьиз юкьвал алама.** Кье чIал хуьн гзафни-гзаф кьелемэгьлийрин хиве гьатнава. Ам чна кьвезмай несилрал гьикI агакьарайтIа, абуру гьакI кьабулда. Гьавиляй дегь гафар чIалаз хкун, кхьинра гьатнавачир гафар винел акъудун, герек тушиз маса чIаларай кьачунвай гафар хайи гафаралди эвез хьувун чи буржи я. Чи хуьрера гьеле хьи, чи фольклор хьсандиз чизвай, махар, хкетар, баядар хуралай кIелзавай инсанар ама. Абурувай чи руьгьдин ивирар кIватI хьувуна, халкьдив ахгакьарун чарасуз я. Чи халисан чIал гьана ава.

Мад са месэладикай лугьун. Маса чIаларай гафар кьачун дуьньядин вири чIалариз хас я. Чнани араб, фарс, туьрк ва урус чIаларай вишералди гафар кьачунва. Михьи, маса чIаларин гафар квачир чIал хьунухь мумкин туш. Амма им акI лагьай чIал туш хьи, дидед чIалал тайин фикир лугьудай гафар аваз-аваз чна маса чIаларин гафар вилик кутуна кIанзава. Гьавиляй **гьар са чIалан вилик акьвазнавай кьилин везифайрикай сад жуван халисан гафариз иесивал авун я.**

Малум тирвал, алатай асирдин 90-йисара, инсанрин яшайишда чIехи дегишвилер кьиле фейи реформайрин девирда, миллетрин ихтиярар ва сиясатдин рекьяй активвал хкаж хьун себеб яз СССР-дин гзаф халкьари чпин чIаларин гьакьиндай кьайгъударвал авунин, чпин чIаларин гележег таьминарунин месэлаяр кьарагьарна. И кардин себеб ам тир хьи, саки вири миллетри алатай йисара чпин чIалари барабарсузвал эхи авурди, бязи чIалари лагьайтIа, урус чIалан таъсирдик кьвердавай чпиз хас кьетIенвилер ва лишанар квадарзавайди, чпин чIаларин везифаяр кьадарсуз гуьтIуь хьанвайди гьисс авуна. Гьайиф хьи, чи халкьди кьедалди и месэладикай хьсандиз фагьумзавач. Кье чи чIала физвай виридайни чIехи гьуьжетрикай сад лезги чIал жезмай кьван маса чIаларин гафарикай михьун я. Гьа и кардал гьалтайла Дагъустанда ва Азербайжанда авай чи пешекаррин фикирар сад я. Садбуру лугьузвайвал, **виш йисара чи меце гьатнавай, халкьди чпикай гегьеншдиз менфят кьачузвай ихьтин гафар чIалай акъудун мумкин туш. Анжах чи чIала авай халисан лезги гафар рикIелай алудун, алаз-алачиз маса чIаларин гафарикай менфят кьачунни дуьз туш.** Месела:

цур	*тевле*	*экв*	*ишигъ*
пад	*тереф*	*стха*	*кьардаш*
вах	*бажи*	*хьен*	*куьлге*
гъур	*лил*	*тIал*	*агъри*
цен	*этек*	*хтул*	*неве*
ях	*пияда*	*чIехи*	*еке*
кьакьан	*гьуьндуьр*	*цуру*	*турши*
хъуьцуьган	*ястух*	*ифин*	*гьарарат*
хъел	*гьуьрс*	*иситIа*	*гьалва*
кьекьуьн	*ериш*	*мефтI*	*бейни*
рамаг	*илхи*	*бицIек*	*кьуьрпе*
пехъ	*къаргъа*	*нацI*	*кьамиш*
хъуьтуьл	*юмшагъ*	ва икI мад.	

Гьа инал лугьун хьи, азербайжан чIалай кьачунвай са кьадар глаголри чи чIалаз заланвал гъизва. Ихьтин са шумуд гафуниз вил вегьен:

асул лезги гафар	**азербайжан чIалан гафар**
алахъун	*бажармишун*
алцурун	*алдатмишун*
кьатIун	*аннамишун*
гьаврда тун	*кьандирмишун*
жагъурун	*ахтармишун*
шупIун	*эзмишун*
вилив хуьн	*гуьзлемишун*
гьил кьачун	*багъишламишун*

Ихьтин гафар гьикI арадиз атанватIа килигин. Сад лагьайди, лезги чIалаз хас тушир, адан нормайрив кьазвачир глаголар туькIуьрдай -мыш, -миш, -муш эхирар гьанва. Кьвед лагьайди, и эхирар азербайжан чIалан грамматикадив кьадайвал ваъ, кIандайвал гилигнава. Ихьтин масдардин форма азербайжан чIала эсиллагь авач. Ана «бажармишун» ваъ, «бажармаг», «алдатмишун» ваъ, «алдатмаг» хьтин грамматикадин формайрикай менфят кьачузва. Са кьадар азербайжан чIалан глаголрин дибрихъ алатай вахтунин эхирар гилигна цIийи гафар арадиз гъуни чи чIал гзаф заланарзава.

Чи фикирдалди, виридалайни кьени чIал халкьдин гегьенш кьатар рахазвай, лезги хуьрера кьуьзуьбурун мецера амай чIал я. Абуру рахадайла винидихь кьалурнавай хьтин гафарикай эсиллагь менфят кьачудач. Абуру **башламишун, ахмиш хьун, утанмиш хьун, дуьнмишарун, кьатламишун, бигенмиш хьун, ирингламиш хьун** лугьудач, **кьил кутун, гатIунун, авахьун, регъуь хьун, элкъуьрун, эхун, гьил кьун, куьмек гун, кьилиз акъудун, тамамарун, рикIи кьун, бархунун** лугьуда.

Эхиримжи йисара чIалан таъсиб чIугвазвай гзаф халкьарин пешекарар хуьрерай рикIелай алатнавай гафар кьажгъур хьувуна халкьдив агакьарунив машгъул я. Им Европадин халкьариз иллаки хас я. И процесс алай вахтунда Азербайжандани гужлуз кьиле физва. Гьа инал чна чи чIал авай гьалдиз килигин. **Араб чIалай агъзур йисан кьене лезги чIалаз 1000-дав агакьна гафар атанва. Им са акьванни чIехи рекьем туш. Ингье урус чIалай Совет гьукумат атай 70 йисан кьене чна 1500- елай гзаф гафар кьачунва. Им чIехи рекьем я.** Халкьди фадлай кьабулнавай «мектеб», «эдебият», «синиф» хьтин вишералди гафар гугьгъуьнлай чна урус гафарив эвез хьувунва. Чи чIала хьиз гафарганрани ихьтин гьалар дуьшуьш жезва. Бес чна рикIелай ракъурнавай гафарин кьадар гьикьван ятIа? Чи сад лагьай везифа и гафар жагъур хьувун я.

Халисан лезги гафар чи классикрин эсерра генани гзаф ава. Гьавиляй абурал чан хкун чарасуз я. Месела, Куьре Меликан чIалара «кьул» (ватан), «зимир» (симург къуш), Миргьагь Кьемеран чIалара « бацI» (жанавур), «кьетIин» (кускафтар), «мазан» (ашукь), Етим Эминан чIалара «сал» (дар), «кьуш» (ягълу), «ада» (азад), «кIуьгьуь» (ширин), «чагъул» (фитне), «уьлчуь» (шегьре рехь), «фиринг» (виридай кьил акъатнавай), «кьуба» (уймах), «риза» (архайинвал), «лелев» (чакъал), «луьлуь» (бриллиант), «кьедек» (гьилив хранвай шал), «мазур» (кар кьилиз акъудиз тежер кас), «тайгъун» (гьузел), «кьечI» (чIехи гетIе), «ферз» (мажбур) хьтин гзаф гафар ава. Алай вахтунда лезги хуьрерин яшлу агьалийрин меце амай и гафарикай гьайиф хьи, чи кьелемэгьлийри менфят кьачузвач.

Халкьдин меце гьатнавай, адан гегьенш кьатари фадлай кьабулнавай гафар кьабулуникай кичIе хьана кIанзавач. Мисал яз агьакдихь галай гафар кьалуриз жеда:

алкIацI – бегьемсуз инсан
чирвалаг – учебник
кIарабан – скелет
чIугвар – художник
йикъарган – календарь
мадарат – экономика
ричI – шнур
хутруч – петле
чкIебанар – босоножкаяр
хенцI – лилипут
тIаб – табуретка
тIапахъан – ашбаз
гьече – бурж
кIаза – суьзек
гьана – тахт
бахи – нехиш
дестен – хажалат
диге – ватан
лав гатун – гьарай-вургьай авун
чIикьичIикь – басабас

хьтин цIудралди гафариз паспорт гудай вахт алукьнава.

Маса чIаларай чи чIалаз атанвай бязи гафар гьакIни лезги чIалан группадик акатзавай табасаран, агъул, рутул, цIахур, кьирицI, будугъ, хиналугъ, удин, арчи чIаларин гафаралди эвез ийиз жеда. Им дуьньядин халкьарин практикада гегьеншдиз кьиле физвай процесс я ва ада чи халкьар генани мукьвадарда. Авайвал лагьайтIа, чи чIалан куьгьне кьатарин са кьадар гафар и чIалари хьсандиз хвена.

Эдебият чIал нугьатрин гафарив девлетлу авуниз мукьувай фикир гана кIанзава. Чи чара-чара нугьатра авай, халкьдин меце гьатнавай бязи гафар эдебият чIалаз гьана кIанзава.

Седакъет КЕРИМОВА
(Гугъ ама)

ЛЕКАРЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ СЕРДЕЦ

Я хочу рассказать вам об удивительной, хрупкой женщине с нелёгкой судьбой, которая прошла немало жизненных испытаний. Это военврач, психоневролог, психолог, ветеран боевых действий, подполковник медицинской службы в отставке Камалдинова Барият Девлетовна. Уроженка села Микрах Докузпаринского района Республики Дагестан. Сейчас она опытный лекарь человеческих душ.

Более 30 лет вместе с супругом Заслуженным врачом России, полковником Керимом Магомедовичем находятся они на страже здоровья граждан страны. Барият Девлетовна как нитка за иголкой, как жена, как офицер и как военный врач прошла вместе с мужем все этапы нелегкой армейской службы, сменяя один город за другим. Она выросла от курсанта военно-медицинского факультета при Самарском мединституте до подполковника медицинской службы - начальника неврологического отделения 58-й армии во Владикавказе, где ей приходилось служить в самые суровые 1996-2002 годы.

Тяга к новым знаниям, поиски всех возможных способов оказания помощи больным не оставляли ее, благодаря чему она систематически пополняла свои профессиональные знания, умения и навыки, обучаясь в Военно-медицинской академии по различным направлениям медицины – неврология, психиатрия, рефлексотерапия, иглоукалывание. В целях восстановления собственного здоровья, после увольнения, изучала гирудотерапию, ЛФК, диетологию, нутрициологию. Кроме того, она постоянно отслеживала новейшие открытия в области нетрадиционной медицины, работала по международной системе «Странник», изучала биополе человека, биорезонансные методы лечения, влияние на организм паразитов, излечение и профилактика болезней биологически активными добавками и многое другое.

Барият Девлетовна, опираясь на многолетний собственный опыт личного восстановления после психологических травм, полученных в результате длительного послевоенного нервного истощения, считает крайне важным комплексное лечение человека с применением средств натуральной медицины. Все последние годы она вплотную занимается профилактической и восстановительной медициной, направленной на предупреждение болезней, на быстрое восстановление ресурсов организма без помощи лекарств.

«Врач должен лечить мысли, душу и тело людей – в единой связке. Мы не можем рассматривать органы по отдельности. Организм человека надо рассматривать как единую, целостную, самовосстанавливающуюся и саморегулирующуюся систему. Ему надо создать все условия для восстановления нарушенной целостности и он сам придёт в норму. Каждый случай индивидуален, для всех нет единого стандарта, как сейчас ввели в медицине. Искать надо причину болезни, а не лечить последствия. Надо помнить, что лекарства имеют массу побочных эффектов. А выздоравливает человек за счёт естественного оздоровления силами самого организма и природы. Очень большое значение имеет настрой, психологическое состояние пациента», - говорит Барият Камалдинова.

Психология занимает важное место в мировоззрении Барият Девлетовны. Изучая в 2019 г. на базе РУДН вопросы этнической практики оздоровления она искренним участием обнимает сердце больного, лечит душевные раны, а доверительным и убедительным словом вдохновляет его. «С Божьей помощью получается потрясающий результат!!! Этом – медицина будущего, медицина любви и заботы о человеке». – говорит она.

За последние годы в мире произошло много новых открытий в области натуральной медицины, пищевой индустрии. Изучая это направление, анализируя результаты их применения на себе и на практике, она уверенно рекомендует больным натуральные продукты немецкой компании «Фитлайн», предлагая пациентам восполнить крайне необходимые организму ценные питательные вещества, отказавшись от пагубной привычки употреблять синтетические препараты. Уже много лет, вплотную работая с данной фирмой, она сумела в различных республиках Кавказа, в городах России оздоровить сотни людей, что в ее человеческом понимании является ценным вкладом в здоровье нации.

Альтруизм и самоотверженность врача мы прослеживаем в ее размышлениях на страницах социальных сетей: «Не спится мне. Давно хочу поделиться, всё никак не дойду до этой темы. Общаюсь с людьми, с тяжелыми случаями. Понимаю, что тепла не хватает всем. И очень много боли, страданий, недопонимания, недосочувствия в сердцах людей ... Как хочется найти слова утешения каждому, кто тяжело болен, кто одинок по жизни или чувствует одиночество души, кто имел вдохновение и потерял его, кто потерял веру в себя, и кто её ещё не приобрёл...».

И далее: «Благодарите Бога за каждый ваш Новый день! Проявляйте терпение в трудностях и в болезнях! Дарите людям своё тепло и душевный свет просто так, не ожидая ничего взамен! Замечайте маленькие радости, которые окружают вас! Любите! Любите, то что делаете, или не делайте вовсе, если не любите! Вы мне не безразличны, дорогие друзья! Мир стал тесен. Мы с вами все вместе цепи одного звена. Мы живём в едином биоинформационном поле. Чем больше будет счастливых людей в мире, тем он станет чище и светлее».

Люди часто желают родным, близким, друзьям Счастья и у каждого оно имеет свое понимание. В понимании Барият Девлетовны есть свои бесспорные определения Счастья: Счастье – это уметь видеть Божественную красоту природы, чувствовать, восхищаться ею до благоговейного восторга, понимать, что мир создан совершенным. Счастье - это уверенность в том, что человек, который отдаёт в мир, гораздо более счастлив, чем тот, который только получает. Счастье – это понимать, что наш мир без границ, что мы можем сочувствовать, сопереживать, делить любовь с родными, друзьями на расстоянии, посылать им импульсы добра, понимать, что мысли материальны... Счастье иметь не только физическое здоровье, но ещё больше разум, умение мыслить, анализировать, принимать решения, чувствовать... Счастье – научиться отвечать добром на зло... Счастье – иметь любимое и любящее сердце. Человек, умеющий любить более счастлив. Только у настоящей Любви рождается счастливая семья, а дети – как подарок судьбы...

Есть тысячи причин быть счастливым и только одна причина не быть таким - когда не умеешь благодарить. Благодарите Создателя за каждый прожитый день, благодарите людей даже за небольшую информацию, незначительную помощь... Благодарите за всё хорошее и плохое, что происходит в жизни. Живите и помните, что высший смысл вашей жизни – это счастье. Идите к этому состоянию не переставая, пока дышите...

Шайдабег МИРЗОЕВ,
профессор Дагестанского Государственного Педагогического Университета,
заслуженный деятель науки РД

С ВЕРОЙ В ДУШЕ

ЛЮБОВЬ К ДЕТЯМ

Много достоверных преданий о том, как Пророк Мухаммад (мир ему и благословение Аллаха) относился к маленьким детям. Сохранились немало историй о том, как он шутил и играл с детьми, прислушивался к их желаниям.

Но ведь наш Пророк и сам был отцом. Тем не менее большинство известных нам историй из жизни его детей относятся уже к позднему периоду его жизни, когда они были уже взрослыми. И знакомство с этими историями позволяет нам сделать множество важных выводов.

Один из них – одинаково тёплое отношение Посланника к сыновьям и дочерям. Всевышний даровал ему не только сыновей, но и дочерей, причём их было четыре, и он любил всех их.

До сих пор в разных уголках земного шара встречаются мусульмане, для которых рождение дочери – событие скорее печальное, нежели радостное. Такое отношение к девочкам осуждается в Коране и не имеет отношения к Сунне Божьего Посланника, и это серьёзный повод задуматься. Пророк не только учил, что для отца, терпеливо растившего дочерей, обеспечивавшего их всем необходимым и воспитавшего их должным образом, они послужат защитой от Огня, но и сам подавал пример прекрасного отношения к дочерям, радуясь им, заботясь о них и проявляя милосердие к ним.

Своё отношение к младшей дочери Посланник как-то выразил словами: «Поистине, Фатима – часть меня, и меня обижает то же, что обижает её»

Пророк продолжал заботиться о своих дочерях и после того, как они вышли замуж. Известна история о том, как его дочь Рукайя серьёзно заболела, и её муж Усман ибн Аффан по велению Пророка заботился о ней и находился рядом с ней. По этой причине он не участвовал в битве при Бадре, и Пророк сказал ему: «Поистине, тебе будет такая же награда, как и тем, кто участвовал в битве при Бадре, и такая же доля военной добычи.»

Мы знаем также, что Пророк самым активным образом поддерживал отношения со своими замужними дочерями, навещая их, общаясь с ними, делая им добро и посылая им небольшие подарки.

Пророк старался утешить своих детей, когда у них случалось горе. Когда у одной из его дочерей тяжело заболел ребёнок и она решила, что он при смерти, она сообщила об этом своему отцу, и он поспешил утешить её и призвать к терпению, которое верующий должен проявлять в трудные минуты. Он велел передать ей: «Поистине, Аллаху принадлежит то, что Он взял, и Ему принадлежит то, что Он дал, и для всего у Него срок отмеренный. Пусть же она проявляет терпение, надеясь на награду от Аллаха». А потом он пришёл к ней и разделил с ней её горе, взяв на руки страдающего ребёнка, и сам прослезился, охваченный жалостью и милосердием к нему.

Все дети Посланника, кроме Фатимы, скончались при его жизни, и известно, что он скорбил и оплакивал и сыновей, и дочерей, не скрывая слёз от окружавших его сподвижников, что является лучшим свидетельством его любви и милосердия к ним и его истинной человечности. Мир ему и благословение Аллаха!

Сафарбег САФАРБЕГОВ

МАД РИКIЕ ХВЕШ КУЬКIВЕНА

Мукаил Агьмедов

Агьмедов Мукаил Агьмедан хва (Агьмедрин Мукаил) 1954-йисан 31-августдиз Ахцегь райондин Ухулрин хуьре дидедиз хьана.

1971-йисуз ада Усугъчайдин юкьван мектеб акьалтIарна. Дагьустандин университетдин химиядин факультетдик экечIна ва 1972-йисалай кIелун Азербайжандин Гьукуматдин Университетдин химфакда давамарна. 1976-йисуз анаг акьалтIарна Дагьустандиз хтана. ДГУ-дин умуми химиядин кафедрада лаборантвиле, гуьгъуьнай «Даггаз» идарада кьилин инженервиле кIвалахна. 1977-1980-йисара ада Ухулрин хуьруьн мектебда муаллимвиле кIвалахна. 1980-йисалай къенин йикъалди Мукаил Агьмедова Мегьарамдхуьруьн райондин Буткъазмайрин юкьван мектебда кIвалахзава. Шиирар 1973-йисалай кхьизва.

Адан шиирар «Къизилгуьлдин мани» (1986), «Къуьлуьн кьилер» (1991) уртах кIватIалрик акатнава. Шаирдин «Камбар булах» (2000), «Гьахъунин ван», «Зи умудрин елкен» (2009), «Бинейрин кьилив» (2014) ва «Руьгьдин хирер» (2018) ктабар чапдай акъатнава.

ФИКИРНА ЗА...

Фикирна за яш хьайила,
Бегьердикай дестек жеда.
Камалди зи цуьк гъайила,
Хтулрикай безек жеда.

РикIин ният гьакI амукьна,
Элкъуьн тийиз гьакъикъатдиз.
КIвач галкIана, пис алукьна,
ЩIук акатна мусибатдин.

Гъед хьиз, хьайи цикай магьрум,
Амукьна буш, къайи гъенел.
Йикъвар хьана лал хурушум
ЧIавун къаю гатазма пел.

Умуд, сабур рикIяй жуван
Акъудзавач стIун гьеле.
ЧIав я зарбдиз физвай карван,
ЧукIур хьийин белки желе.

РАГАЛ АЛУКЬНА

Зун дуьньяда лувар кьатIна,
Къураба яз амукьна.
Хкаж жезвай гурар кьатIна,
Лекь хьиз рагал алукьна.

Зун дуьньяда рикI дакIуна,
Гьахъ такуна, амукьна.
Къаю гьалчна хур къазунна,
Пак ниятар кьулухъна.

Заз руьгьдин хер сагъ хьийидай
Лукьман гьатнач генг чилел.
Зи утагъдиз рагъ хкидай,
Чирагъ гьатнач тир эфзел.

ЯтIани зи умуд кума,
Туш рей гайи есир хьиз.
РикIик крар шумуд кума,
Тадай элдиз гишир хьиз.

ЗИ УМУДРИН СИРЛУ ЕЛКЕН

Зи умудрин сирлу елкен гьуьлелла,
МуьтIуьгъ тежез бед тIурфанриз вахтунин.
...Худади заз кхьенвайди, пелелла,
Белки са экв акван зазни бахтунин.

ЭкъечIунал кьве вил алаз авазва,
Зун, умудрин сирлу елкен сеферриз.
Туьнт лепейри кфарин цIиргъ хразва,
Гьуьлуь даим гатаз елкен, зенгериз.

Зи умудрин елкен ингье юзана,
Кьисметдин рехъ серт гарарин гьилеваз.
Мад рикIе хвеш куькIвена зи, хтана
Физва елкен мурадрин пар хивеваз.

Сирнавзава зи умудрин елкенди,
Адалай гьич алудзавач вилер за.
Ам зи рикIин хиялрин кIвал, мескен тир,
Ракъурзавай яргъай чими гьиссер за.

Алад елкен, атIутI яргъал мензилар,
Ви таждик кваз яшамиш хьун бахт я зи.
Вун я зи дерт ийизвайди кьезилар,
Батмиш хьайтIа, рекьидай фад вахт я зи.

ХУЬРЕ АВА ЗУН

Бегьерлу гад, зулар амачир,
Нехир хуьдай тIулар амачир,
Сал дигидай ятар амачир,
Кфетлу тир хъчар амачир
Хуьре ава зун.

Хьрай ризкьид атир техкъвезмай,
Багълар аваз гелир техжезмай,
Пакад къакай фикир техжезмай,
Писвилерин эхир техжезмай
Хуьре ава зун

Жегьилриз кар, кIвалах авачир,
Руьгьдин дестек, пайдах амачир,
Гьукумдаррин чIалахъ амачир,
Далу гудай уймах авачир
Хуьре ава зун

Чил цаз ракьун балкIан амачир,
МискIин аваз азан алачир,
Азад, ачух майдан амачир,
Кьуд пад хъуртар - дарман авачир
Хуьре ава зун.

Бул я йифер эквер тежедай,
Бул я кицIер верчер хъечедай,
Идараяр - регьбер тежедай,
Къенивилин тегьер тежедай
Хуьре ава зун.

УЬМУЬРДИЗ

Гагь къарагьиз, гагь алукьиз,
Уьмуьрдин рехъ гатана за.
Вун гьинава? Гьахъ суракьиз,
Лугьуз мензил атIана за.

Куьз туькьуьлвал багъишна заз,
Алпапа хьиз къаргъишна заз,
Пашман сегьне къурмишна заз
Кал тир бегьер дигмишна заз?

Гагь батIулиз жаза гана,
Кьил хаз харци къаза гана,
РикIиз тIарвал, суза гана,
Набут хьайла аса гана.

ЧIухутI тунва тагъмади ви,
Сефил аваз нагъмади ви,
Уьзуьр тунва хумади ви,
Хирер, кьацIар кIармади ви.

КЪАЙГЪУ ЧIУГУН КЬЕГЬАЛВАЛ Я

Играми редакция! Куьне чи халкьдин хийирдихъ квай, чпин такьатралди лезги хуьрер абад ийизвай ксарикай кхьизвай макъалайри хайи чил кIани, жуввал хуьз алахъзавай гьар са инсандик руьгь кутазва. Дагъустан Республикадин СтIал Сулейманан районда халкьдин къайгъу чIугзавай Имам Яралиев, Асанбуба Нуьдуьрбегов, Марат Шайдаев, Зураб Шайдаев, Мамед Абасов, Разим Абасов хьтин чи вилик-кьилик квай ксари халкь паталди ийизвай хийирлу кррарикай, абадвилерикай, эцигунрикай «Самурди» тIимил кхьенвач. РикI шадардай кIвалах ам я хьи, халкьдин хийирдихъ квай ксарин жергеяр къвердавай къалин, чпин такьатралди абадвилер тухузвайбурун гьерекат гужлу жезва. Заз икьван гагьди газетдин кIелдайбуруз чпикай хабар авачир бязи къайгъударрикай лугьуз кIанзава.

Са шумуд йис инлай вилик зун Вини Къартасрин хуьряй са яшлу дишегьлидихъ галаз таниш хьанай. Са кьадар гафарна хуьруьн гьалар хабар кьурла ада шерзум хьана лагьанай:

– Чи хуьруьн гьалар хъсанзавач, чан руш. 70 кIвал авай Къартасрин булахар кьуранва, хъвадай яд кьит хьанва.

Дишегьлидин гафари зун къарсурнай. «Хъвадай яд авачиз кьил хуьз женни?» - лугьуз фикирнай за. ГьикI ятIани и мукьвара а дишегьли мад зал дуьшуьш хьана. И гьилера адан чина гьамлувилин цифер ваъ, мили хъвер авай. Жува хабар кьадалди ада зи гардан кьуна лагьана:

– Чан руш, чи крар туькIвена. Урусатда кIвалахзавай са лезгиди чаз гзаф пулар ракъурна. А пуларив чи хуьруьз дагълари гунгарра аваз яд гъана. Жемятар динж хьана.

– Ам вуж кас я? – жузуна за.

Дишегьли хъуьрена:

– Я чан руш, килиг садра, ам гьихьтин кьегьал кас ятIа. Садазни вичин тIвар чирзавач. Къедалди хуьруьз куьмек гузва ада.

Гьа и делилди халкдин хийирдихъ квай инсанрикай кхьиз мажбурна зун. Сардархуьруьн карчи Сагьиб Алимован хийирлу крар рикIел хтана зи. Ада вичин такьатралди и хуьре гзаф иер аялрин бахча ва спорткомплекс эцигиз тунва. Хуьруьз гьар жуьредин куьмекар гузва, рекьер гуьнгуьна хутазва, кесибрин къайгъу чIугвазва.

Зизик хуьряй тир Мурад Кемерова вичин такьатралди са шумуд километр яргъай хуьруьз гунгарра аваз хъвадай яд гъанва, хуьруьн рекьер гуьнгуьна хтунва.

Шайдаеврин хизанди Цмур хуьр хъвадай цив таъминарнава. Санлай къачурла, СтIал Сулейманан райондин карчийри анжах хуьрериз хъвадай цин гунгарар тухун патал 3 миллион рублдилай гзаф пулар харжнава. Ина халкьдин крарихъ къуьн кутадай шумудни са хизанар арадиз атанва. Месела, Амираслановрин хизанди са миллионни вад виш агъзур рубль харжна Татархан хуьруьз газ гъанва, рекьер ва мектеб абад авунва, цIийи мискIин эцигнава. Балакеримоврин хизанди куьгьне Калининан тIварцIихъ галай совхозда дуьньядин стандартрив кьадай чIехи консервийрин завод эцигзава. Ина вишералди инсанриз кIвалахдай чкаяр жеда. Бабаеврин хизанди Агъа СтIал Къазмайрал 400 чкадин мектеб эцигзава. И кар патал абуру са шумуд миллион пулар харжда.

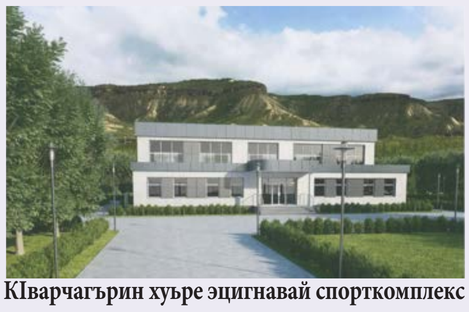

КIварчагърин хуьре эцигнавай спорткомплекс

Вуч хъсан я хьи, Кьиблепатан Дагъустандин лезги хуьрера ихьтин чIехи кIвалахар кьиле физва. Заз макъала гьазурдайла хийирлу крар кьилиз акъудзавай хизанрин кьилерин тIварар ачухдиз кхьиз кIан хьана. Ингье абурун тIалабун фикирда кьуна анжах фамилияр къалурна. Муькуь патахъай, тIварарив гвай вуч ава кьван, къуй халкьдин рикIяй физвай хъсан крар кьилиз акъатрай. Ихьтин руьгь кутадай гьерекат чи вири лезги районра, вири лезги хуьрера кьиле фирай. Халкьдин къайгъу чIугун кьегьалвал я.

Тамилла БЕКЕРОВА,
Дагъустан Республикадин
Дербент шегьер, муаллим

«ЛЕЗГИНКА» КЪВЕДА

Алай йисуз Бакудин Гьейдар Алиеван тIварцIихъ галай имаратда Дагъустандин вири дуьньядиз сейли «Лезгинка» ансамблдин концерт кьиле фида. Ансамбль арадал атай 60 йисан юбилейдиз талукьарнавай концертда Дагъустандин халкьарин милли кьуьлерин цIийи композицияр къалурда.

Гьукуматдин ансамбль тир «Лезгинкади» вич кардик квай сифте йикъалай иних 100-елай гзаф уьлквейра концертар гана. Германияда, Белгияда, Франциада, Японияда, Британияда, Испанияда, Италияда, Америкадин Садхьанвай Штатра, Китайда, Мексикада, Австралияда, ЦIийи Зелландияда кьиле фейи концертрин вахтунда «Лезгинкадин» коллективдиз гьа уьлквейрин гьуьрметдин грамотаяр гана. Ансамблди 48 гьилера дуьньядин фестивалра сад лагьай чка кьуна.

Сердер МЕГЬАМЕДОВ,
Магьачкъала

“САМУРДИН” МЕКТЕБ

КТАБАР ЦІИЙИКІА КХЬИДА

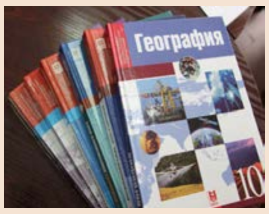

Азербайжандин Министррин Кабинетди цІийиз тестикьарнавай умуми кІелунин карханаяр патал «Тарсунин ктабар, пособияр ва маса тарсунин методикадин такьатар гьазурдай къайдайри» гила вири чапханайриз, алакьунар авай вири авторриз тарсунин ктабар чапдай акъуддай мумкинвал гуда. Икьван гагьди талукь министерстводи тарсунин ктабар заказ гуз тендер тухузвай.

Гила чара-чара чапханайривай кар алакьдай ксари кхьенвай ктабар чапдай акъудна, чпивай мектебрин директорриз теклифиз жеда. Абуруни еридиз килигна тарсунин ктабар хкяда. Министерстводивай са касдизни вуна тарсунин ктабар кхьимир лагьана къадагъа эцигиз жедач.

Ихьтин къайдадикай къецепатан уьлквейри фадлай менфят къачузва. Азербайжанда ам сифте яз кардик кутада. ЦІийи къайдади гьам тарсунин ктабрин ери хъсанардай, гьамни мектебар гьар йисуз цІийи ктабралди таъминардай мумкинвал гуда.

Рикіел хуьх!

ГАФУНИН ПАЙ МАСА ЦІАРЦІИЗ АКЪУДУН

Гаф куьтягь жезвай цІарцІе гьакь тийиз хьайитІа, адан са пай агъадихь галай цІийи цІарцІиз акъудиз жеда. Месела: **чу-курзава, чукур-зава, чу-кур-за-ва.**

Эгер гьижа са ачух гьарфуналди кхьидайди яз хьайитІа, ахьтин гьижа кьилди я влик квай цІарцІе таз, я гуьгъуьнлай квевзвай цІарцІиз акъудиз жедач: **ага-тун, а гьарф** вилик квай цІарцІе туна **-гатун** цІийи цІарцІиз акъудиз жедач. И къайдадал асаслу яз, са бязи гафарин паяр эсиллагь куьчуьрмиш жедач: **ичин, аял, эгер, дуьнья** ва мсб.

Ачух тушир сесинин лабиалвал къалурун патал кхьенвай **в** вичелай вилик квай гьарфунихъай чара авуна виже къведач. **Лекьвер**, амма **лекь-вер** ваъ; **икьванбур**, амма **икь-ванбур** ваъ.

Куьруь авунвай муракаб гафарин паяр цІийи цІарцІиз ерли акъуддач. Месела: **БАМ, Вуз, Гэс. ДГУ** ва икІ мад.

ГАФАР ДЕГИШ ХЬАЙИЛА ГЬИКІ КХЬИДА?

Лезги чІала гафар дегиш хьайила, са къадар дуьшуьшра абурун дибра авай ачух сесер дегиш жеда.

Глаголрин дибра, гафар дегиш хьайила гьи ачух сес ван къвезватІа, гьадан гьарф кхьида. Месела: **гун-гана, ксун-ксана, гъун-гъиз-гъана** ва мсб.

Са гьижадин существительнияр дегиш хьайила, абурун дибра авай ачух сесер я зайиф хьун, я михьиз квахьун мумкин я.

Эгер дибра авай ачух сес михьиз квахьиз хьайитІа, ам ачух гьарф авачиз кхьида. Месела: **хак-кхар, карч-крчар, хьар-хьрар** ва мсб.

Гаф дегиш хьайила дибда авай ачух сес зайиф жез хьайитІа, дибда гьа авай ачух гьарф хуьда. Месела: **кицІ-кицІер, сикІ-сикІер, тІуб-тупІар, кал-калер**.

Ихьтин бязи гафара, абур дегиш хьайила, дибда авай ачух **е** гьарфунин чкадал **и** гьарф кхьида. Месела: **хеб-хипер, хел-хилер, хер-хирер** ва мсб.

Са къадар гафарин дибра, абур дегиш хьайитІани, гьа виликдай авай гьарф кхьида. Месела: **хев-хевер, кьев-кьевер, цІегь-цІегьер.**

Бязи дуьшуьшра гафар сад-садавай чара авун патал абурун дибра авай ачух гьарфар хвена кхьида. Месела: **ник-никІер, нек-некІер** ва мсб.

ЧИ ГАФАР

АЧУЛ

И гафуникай гзаф чІавуз чи махара «качул» гафунихъ галаз санал менфят къачуда. «Ачул - качул ахъа хьухь, шкьакьвалмир, заха хьухь». «Ачул» гафунихъ «суьгъуьрлу» хьтин мана ава. Лезги фольклорда дуьшуьш жезвай «ачул суфра» вичин винел недай вири нематар алай суьгъуьрдин суфра лагьай чІал я

ГАДКІУН

Чи гзаф нугъатра и гафуникай анжах са манада менфят къачузва. И манадин къадайвал, «гадкІун» тарай лашуналди майваяр авадарун я. Ингье са къетІенвал рикІелай ракъурна кІанзавач. КІерец тарай кІерецар авадардайла «гадкІун» ваъ, «гатІкІун» лугьуда. Месела: *Аял чІавуз хуьре кІерецар гатІкІун тавур (юркуналди таралай кІерецар авадар тавур) инсан бажагьат жеди.*

Бязи нугъатра «гадкІун» гафунихъ квевд лагьай мана ава – «тахьай гьалдиз гъун». *Абуру «чапхунчийрин кьушун гадкІунда (тахьай гьалдиз гъида)», – лагьана.*

ДАНДАКІ

Бязибуру и гафуникай менфят къачудайла гьалатІриз рехь гуда ва гагь «дандак», гагьни «дандаг» кхьида. Чи чІала «дандак» кІвалер эцигдайла цлал тазвай цуьрциз, чукьвандиз лугьуда. «Дандаг» ципицІрин тарар кьакьандиз акъвазун патал гьазурнавай кІарас я.

«ДандакІдихъ» и гафарилай тафаватлу тир мана ава. «ДандакІ» тум куьруь, тумакь лагьай чІал я.

КЬЕКЬЕР

Им анжах гзафвилин кьадарда кхьизвай гаф я. Алатай виш йисан сифте кьилера и гаф теквилин кьадардани лугьудай. А чІавуз ихьтин мисал авай: «КІвалахайтІа кьекьни жеда, гьекьни».

Гила «кьекьер» хьиз менфят къачузвай и гафунин мана «къуватар» я. ЧІала ада «цилер» гафунихъ галаз мягькем ибара арадиз гьизва. «Къекьер-цилер ялун» – къуватар алцумун.

КЬУКЬМА

Чи чІалан алим Мегьамед Гьажиеван фикирдалди, и гафунин диб «кьугь» я. Гила «кьугь» гаф «кьукь» хьиз кхьизва ва адахь са шумуд мана ава: 1) дурнадиз ухшар къуш; 2) инсан вич-вичиз бегенмиш жедай гьисс; 3) куьчарнавай манада «акьулдиз зайиф кас».

«Кьукьма» гафунин «кьукь» гафунихъ галаз алакъа авач. «Кьукьмадин» мана «гьакьикьат» я. Чи чІала ихьтин ибара ава: «Кьукьмада акьун» – гьакьикьат чир хьун. И ибара квай бубайрин мисални къалуриз жеда: *«Кьукьмада акьурла, гъавурда акьада»* – «зарардик тежриба хьайила, алакьунар къведа» манада.

КЬУЦ

Садбуру «куц» ва «кьуц» гафар акадарда. «Куц» гафунин мана «винел патан акунар» я. «Кьуц» лагьайтІа, кІарасдихъ галаз алакъалу гаф я. Вични са жуьредин ваъ, кьве жуьредин кІарасдихъ галаз. И гафунин сад лагьай мана «арабадин чархуна цІапурар кьунвай кІарас» я. Месела: *Арабадин буд (элкьвей ракь) са патахъ, кьуц са патахъ, гиг са патахъ чикІизвай.*

«Кьуц» гьафунин кьвед лагьай мана «чІахар ийидай дингинин кІарас» я.

ХУРС, ХУРСАН

Академик В.Ф.Минорскийди Х асирда Ширвандик акатзавай пуд лезги вилаятдикай сад Хурсан тирди къалурнава. Адан фикирдалди, и вилаят Шабрандинни Муьшкуьрдин арада авай. *(Килиг: Минорский В.Ф. История Ширвана и Дербента X-XI вв. М., 1963).*

Чешмейрай малум жезвайвал, Хурсандихь гзаф берекатлу чилер авай. Чахь «Хурсан» тІвар алай халичани ава.

Къуба нугъатра чилин гьалар къалурзавай «хурх» (жими кьар) гаф хьиз, «хурс» гафни ава. И гафуни « мублагь» хьтин мана гузва. Мублагь чилиз «хурсан» лугьуда.

ЧУМАХЪ//ЧУМАКЬ

Садбуру и гаф лезги чІалаз туьрк чІалай атанвайди я лугьузва. Им эсиллагь дуьз фикир туш. Сад лагьайди, туьрквери чумахъдиз «degnek», азербайжанвийри «dəyənək» лугьузва. И гафарин мана сад я. Амма азербайжан чІала «чумахъ» гафни ава. И гаф а чІалаз чи чІалай фенвайди я.

Кьвед лагьайди, и гафунин этимология тайинарун са акьван четин туш. Къуба патан лезги фольклорда ихьтин мисал ава: «Чумал тар - чумакь тар». Лезгийри чумахъар анжах чумал тарцин хилерикай расдай. Гьавиляй «чумахъ» гафни чумал тарцин тІварцІикай арадиз атанвайди шаксуз я.

М.МЕЛИКМАМЕДОВ

ВИРИДАЛАЙНИ ЧІЕХИ КТАБХАНА

Туьркиядин кьилин шегьер тир Анкарада ислам алемдин виридалайни чІехи ктабхана кардик кутунва. Адан дарамат Туьркиядин Президент Режеб Тайиб Эрдогъанан тІалабуналди эцигнавайди я. Дарамат эцигдайла селжукь, осман ва гилан архитектурадин элементрикай менфят къачунва.

Ктабханади гьам юкъуз, гьамни йифиз, ял ягьидай йикъар галачиз кІвалахда. Ада гьа са вахтунда 5 агьзур кІелдайдаз къуллугъда.

Вичин ктабрин фондунал гьалтайла цІийи ктабхана дуьньядин виридалайни девлетлу карханайрикай сад я. Адахь 4 миллион чапнавай ктабар ва 120 миллион файлар ава. Ктабхана Президентдин имаратдин патав эцигнава.

Къебеле райондин Камарван хуьруьн аялар

ЧЕРЕЗ ТЕРНИИ К ЗВЕЗДАМ

8 марта состоялся сольный концерт победителя телепроекта «Голос» (6 сезон), Золотого голоса России и Кавказа, Заслуженного артиста Республики Дагестан Селима Алахярова. В большом концертном зале «Градского Холла» аншлаг. Все с замиранием сердца ждут выступления. И тут выходит он – высокий, стройный брюнет. Звучат первые аккорды музыки, все окупаются в волшебный голос молодого артиста.

Концерт длился три часа. Прозвучало двадцать шесть песен разных жанров: популярные военных лет, итальянские, советские, знаменитые магомаевские: – «Синяя вечность», «Лучший город земли», «Ноктюрн»; две песни из репертуара Дмитрия Хворостовского, которые пока редко кому удается так великолепно исполнять, как Селиму.

Талантливого артиста поддерживает на протяжении всего концерта хозяин этого великолепного особняка Александр Градский. Здесь постоянно дают сольные концерты одаренные молодые вокалисты со всех концов не только России, но и всего мира, которых собрал метр во время популярного проекта «Голос». Именно Градский увидел незаурядный талант молодого баритона из Дагестана. «Браво!» - кричат зрители после исполнения песни «Журавли» дуэтом Градский-Алахяров .

Поддержать Селима пришли многие бывшие участники проекта «Голос», а ныне уже известные артисты. Один из них Виталий Селютин, помогал Селиму вести концерт. Зрители не хотели отпускать со сцены дуэт Селима Алахярова и Шарипа Умханова, исполнявший песню «Mondo». «Ты моя мелодия», «Нежность» и многие другие песни Селим исполнял с дуэтом такими молодыми талантами, как Софья Онопченко, Елена Минина, Полина Конкина и Рагда Ханиева. А Андрей Власов, друг Селима, не только пел с ним, но и помогал ему всячески, чтобы концерт прошел на высоком уровне.

Много интересного я узнала о судьбе артиста от матери Селима, Майи Асимовны.

– Родился Селим в декабре 1987 года в городе Грозном. Мой муж Азиз Селимович работал хирургом в одной из городских больниц, а я в педагогическом училище преподавателем музыки. Когда началась война в Грозном, дочери Диане было восемь лет, а Селиму - пять. Оставив все нажитое в Грозном, мы переехали в Дербент. У нас дома всегда звучала классическая музыка. Когда я играла на пианино и пела, Селим забывал про игрушки и молча слушал музыку. А в пять лет запел сам. В десять выступил на фестивале «Шарвили» в Ахтах. Известный общественный деятель Имам Яралиев увидел талант моего сына и всячески стал поддерживать нашу семью. Вскоре мы переехали в Махачкалу. В шестнадцать лет, успешно закончив музыкальное училище в Махачкале, Селим поступил в Гнесинку.

– Майя Асимовна, не страшно было сына отпускать одного в Москву? Такой красавец! А соблазнов здесь - ой-ой сколько! – улыбаясь, прервала я собеседницу.

– Мы с мужем были уверенны в том, что он станет профессиональным певцом. Несмотря на трудности Селим усердно учился и пел, даже подрабатывал в Модельном агентстве Зайцева. Я часто приезжала в Москву, чтобы поддержать его. Ничего, все трудности преодолели. Главное, в семье – любовь и взаимопонимание! – улыбаясь, говорит мне она.

– Расскажите, пожалуйста, о его успехах.

– Селим победитель многих международных конкурсов, «Золотой голос Кавказа», обладатель Гран-при Международного вокального фестиваля «Золотой голос России», где участвовали 100 претендентов на победу, председателем жюри была всемирно известная оперная дива Любовь Казарновская. Потом они пели дуэтом итальянские песни. Конечно, было много препятствий на его пути. После окончания Гнесинки планировали обучение в Генуйской консерватории Италии. Вопрос был решен на уровне ректора консерватории, но возникла проблема с визой. В «Свидетельстве о рождении» было указано, что Алахяров Селим родился в городе Грозном.

– Какие планы Селима на будущее? – спросила я .

– Он постоянно делает мне сюрпризы! Поэтому только догадываюсь, что мой сын никогда не остановится на достигнутом, а будет только идти вперед и вперед, радуя своих поклонников божьим даром пения, незаурядным талантом и высокой работоспособностью. В данный момент он открыл «Академию голоса Селима Алахярова ASA» на Ленинском проспекте, д. 68/10. Очень хотелось бы чтобы лезгинские спонсоры обратили внимание на нашего народного любимчика, и помогли ему выступать на сценических площадках не только России, но и ближнего, и дальнего зарубежья.

От имени читателей газеты «Самур» пожелаем Селиму дальнейших успехов в его творчестве. Его путь, несомненно, от тернии к звездам.

Теяра ВЕЛИМЕТОВА,
внештатный корреспондент
газеты «Самур»,
г. Москва.

ГАФАРГАН

Махъу	- мичIи хъипи
Мергъуь	- рагъул зул квай
Мерф	- туьрездин кьил
Мескев	- мичIивал алай яру ранг
Муьгъуь	- хуьруьз мукьва цазвай ник
Нафакьа	- са касди масад тIуьнхъун гуз хуьн
Пацир авун	- са кардив эгечIун
Пен	- хипери ял ядай чка
Перж	- куьгьне пек
Песагь	- аялрин къугъунин тIвар
Пил	- недай хьач
Пунукь	- яцIу якIарин итим
Пур	- чеб акьуддай тIеквен
Рагьаб	- июль
Рахул	- хлор
Руб	- цуру
Руьж	- векьин чка
СакIан	- яцIу тахтадикай раснавай кIатI
Сараш	- дегиш
СунтI	- къванерин хара
Субу	- куьлуь шешел
Такакьай	- викIегьвал авачир кас
Такъуб	- джем
Тамаскъа	- викIинин кIаникан кIарас

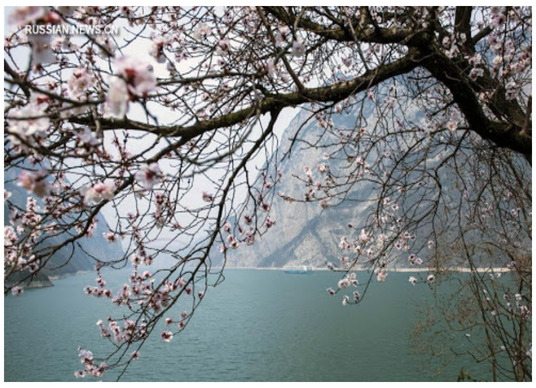

БЕРЕГИСЬ КОРОНАВИРУСА!

Правила профилактики новой коронавирусной инфекции.

Правило 1. Часто мойте руки с мылом.

Чистите и дезинфицируйте поверхности, используя бытовые моющие средства.

Гигиена рук важная мера профилактики распространения гриппа и коронавирусной инфекции. Мытье с мылом удаляет вирусы. Если нет возможности помыть руки с мылом, пользуйтесь спиртсодержащими или дезинфицирующими салфетками.

Чистка и регулярная дезинфекция поверхностей (столов, дверных ручек, стульев, гаджетов и др.) удаляет вирусы.

Правило 2. Соблюдайте расстояние и этикет.

Вирусы передаются от больного человека к здоровому воздушно-капельным путем (при чихании, кашле), поэтому необходимо соблюдать расстояние не менее 1 метра от больных.

Избегайте трогать руками глаза, нос или рот. Вирус гриппа и коронавирус распространяются этими путями. Надевайте маску чтобы уменьшить риск заболевания.

При кашле, чихании следует прикрывать рот и нос одноразовыми салфетками, которые после использования нужно выбрасывать.

Избегая излишние поездки и посещения многолюдных мест, можно уменьшить риск заболевания.

Правило 3. Ведите здоровый образ жизни.

Соблюдайте здоровый режим, включая полноценный сон, потребление пищевых продуктов богатых белками, витаминами и минеральными веществами, физическую активность.

Правило 4. Защищайте органы дыхания с помощью медицинской маски.

Среди прочих средств профилактики особое место занимает ношение масок, благодаря которым ограничивается распространение вируса.

Медицинские маски для защиты органов дыхания используют:

- при посещении мест массового скопления людей, поездках в общественном транспорте;
- при уходе за больными острыми респираторными вирусными инфекциями.

Как правильно носить маску?

Маски могут быть одноразовыми или могут применяться многократно. Нельзя все время носить одну и ту же маску, тем самым вы можете инфицировать дважды сами себя. Какой стороной внутрь носить медицинскую маску - непринципиально.

Чтобы обезопасить себя от заражения, крайне важно правильно ее носить:

- маска должна тщательно закрепляться, плотно закрывать рот и нос, не оставляя зазоров;

SOS!!!

- старайтесь не касаться поверхностей маски при ее снятии, если вы ее коснулись, тщательно вымойте руки с мылом или спиртовым средством;
- влажную или отсыревшую маску следует сменить на новую, сухую;
- не используйте вторично одноразовую маску;
- использованную одноразовую маску следует немедленно выбросить.

После окончания контакта с заболевшим, маску следует немедленно снять. После снятия маски необходимо незамедлительно и тщательно вымыть руки.

Во время пребывания на улице полезно дышать свежим воздухом и маску надевать не стоит.

Правило 5. Что делать в случае заболевания гриппом, коронавирусной инфекцией?

Оставайтесь дома и срочно обращайтесь к врачу.

Следуйте предписаниям врача, соблюдайте постельный режим и пейте как можно больше жидкости.

Каковы симптомы гриппа коронавирусной инфекции?

Высокая температура тела, озноб, головная боль, слабость, заложенность носа, кашель, затрудненное дыхание, боли в мышцах, конъюнктивит. В некоторых случаях могут быть симптомы желудочно-кишечных расстройств: тошнота, рвота, диарея.

Каковы осложнения?

Среди осложнений лидирует вирусная пневмония. Ухудшение состояния при вирусной пневмонии идёт быстрыми темпами, и у многих пациентов уже в течение 24 часов развивается дыхательная недостаточность, требующая немедленной респираторной поддержки с механической вентиляцией лёгких. Быстро начатое лечение способствует облегчению степени тяжести болезни.

Что делать если в семье кто-то заболел гриппом коронавирусной инфекцией?

Вызовите врача.

Выделите больному отдельную комнату в доме. Если это невозможно, соблюдайте расстояние не менее 1 метра от больного.

Ограничьте до минимума контакт между больным и близкими, особенно детьми, пожилыми людьми и лицами, страдающими хроническими заболеваниями.

Часто проветривайте помещение.

Сохраняйте чистоту, как можно чаще мойте и дезинфицируйте поверхности бытовыми моющими средствами.

Часто мойте руки с мылом.

Ухаживая за больным, прикрывайте рот и нос маской или другими защитными средствами (платком, шарфом и др.).

САМУР

Baş redaktor
Sədaqət KƏRİMOVA

Redaksiyamızın ünvanı: AZ 1073
Bakı, Mətbuat prospekti,
"Azərbaycan" nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
www.samurpress.net
www.sedagetkerimova.com
e-mail:sedagetkerimova@gmail.com

Hesab nömrəsi:
26233080000
"Kapital bank"ın 1 saylı
Yasamal filialı
kod 200037
VÖEN 130024708

Qəzet Azərbaycan
Respublikasının Mətbuat
və İnformasiya Nazirliyində
qeydə alınıb.

Qeydiyyat nömrəsi - 78

İndeks: 5581
Sifariş: 967
Tiraj: 2000
Tel:(012)432-92-17

"Azərbaycan" nəşriyyatında çap olunmuşdur.